

כיבוד אב ואם – מצווה וחובת הלב

ראשי פרקים

- א. חקירת בעל ה'מנחת חינוך'
- ב. אליפז וציווי עשיו
- ג. הסתרת מידע רפואי מאב
- ד. החיוב המחודש במצוות כיבוד אב ואם
- ה. מהות שעבוד הבן לאביו
- ו. שידוך נגד רצון האב
- ז. תשובה ממידות רעות במשנת הרמב"ם
- ח. מסקנה

נכתב ונלמד באהבה ובהערכה גדולה
לעילוי נשמתו הטהורה של בוגר משפחת המדרשיה
אהוב על המקום ואהוב על הבריות יוני דבירי הי"ד

א. חקירת בעל ה'מנחת חינוך'

ה'מנחת חינוך' (מצווה לג) בדין כיבוד אב ואם, כותב:

ומ"מ אני מסופק, לפי המבואר ברמב"ם פרק ב מתשובה הלכה ט ובש"ס (יומא פה ע"ב) דעבירות שבין אדם לחבירו לא מהני תשובה ולא יום הכיפורים עד שירצה את חבירו, אם כאן במצוה זו של כיבוד דהוא נוסף, דגזירת הכתוב היא דנוסף על כיבוד כל אדם, דבאדם אחר אין איסור אלא לצערו וכאן מצווה לכבדו, אם לא כיבדו אפשר דהיא רק מצוות המקום ברוך הוא ולא בין אדם לחבירו, דבין אדם לחבירו אינו אלא במה שהוא שווה לכל אדם, אבל כאן הוא רק באביו ואמו... או דילמא כיוון שהשם יתברך צווה זו המצווה בין אדם לחבירו הוי בין אדם לחבירו.

כלומר: ה'מנחת חינוך' חוקר האם חיוב הבן לכבד את אביו נובע מחיובו כלפי בורא עולם, ומוגדר כמצווה שבין אדם למקום, או שמא יש לשייך את מצוות כיבוד אב ואם לקבוצת המצוות שבין אדם לחברו.

והנה, אף שבמושכל ראשון נראה כי חיוב הבן כלפי האב נובע מדין "ואהבת לרעך כמוך" שבמקרה זה הוא יותר מחייב ומקיף, ספקו של בעל ה'מנחת חינוך'

יחסי הורים וצאצאים
מכון 'צומת', אלון שבות תשע"ד

מציב כאן גישה אחרת המחדשת וטוענת כי שורש העניין נעוץ במערכת האדם עם בוראו.

בעל ה'מנחת חינוך' מדגיש כי הנפק"מ בחקירה זו היא לגבי ריצוי יוה"כ: אם המצווה היא חובה שבין אדם למקום אזי יוה"כ יכפר אף ללא ריצוי אביו ואמו, אולם אם מצווה זו היא ממכלול חיובי המצוות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את אביו ואת אימו.

והנה, מלבד ההשלכות אותן העלה בעל ה'מנחת חינוך' בדין זה, נעיין ונמצא כי קיים הבדל נוסף.

ב. אליפז וציווי עשיו

בפרשת ויצא (בראשית כט, יא) נאמר:

וישק יעקב לרחל וישא את קולו ויבך.

וברש"י:

דבר אחר לפי שבא בידים ריקניות... לפי שרדף אליפז בן עשו במצוות אביו אחריו להורגו והשיגו ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו. אמר לו מה אעשה לציווי של בית אבא? אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת.

והקשו בעלי התוס' הרי נאמר (בבא מציעא לב): "אם אמר לו אביו: היטמא, יכול ישמע לו? ת"ל אני ה'", וא"כ מדוע חיפש אליפז סיבה שתפטור או מקיום מצוות אביו, הרי אסור לו במקרה זה לשמוע לו? ותירצו בשם הרב אליקים: דמ"מ שאל עצה לקיים מצוות אביו ללא חטא.

והנה, חקרו האחרונים על מקרה שבו אביו מצווה עליו לעשות איסור – האם קיימת כאן מצוות כיבוד אב ואם, אלא שכנגדה עומדת מצווה חשובה יותר שדוחה אותה, או שמא במקום איסור ועבירה אין כלל ציווי ומצוות כיבוד אב ואם? בנפק"מ במקרה זה היא כאשר הבן מחליט לשמוע לקול אביו ולעבור עבירה – אם קיים מצוות כיבוד אב ואם?

מתירוצו של הרב אליקים נראה כי סובר הוא שהמצווה עדיין קיימת, על כן שאל אליפז עצה כיצד לקיימה (הדברים מובאים בספר 'רינת יצחק' על התורה לפרשת ויצא).

רעיון זה מבקש עיון, ובעיקר הגדרה ברורה – מהי הסיבה שמצוות כיבוד אב ואם אינה פוקעת מול מצוות ה' שלא לעשות את האיסור?

ג. הסתרת מידע רפואי מאב

והנה, הלום ראיתי בשו"ת בצל החכמה להרב בצלאל שטרן זצוק"ל (חלק ב סימן נה) הדן בשאלה וז"ל:

חולה הסובל מזה זמן יסורין איומים וכפי שקבע הרופא הנו נגוף במחלת הסרטן ר"ל, ברם כמובן העלימו דעת הרופא מידיעת החולה. אבל כעת כנראה פקעה סבלנותו והוא מבקש מאחרים ומצוה לבנו להגיד לו האמת על דבר מחלתו, אם ראוי לאחרים שיגידו לו, ואם בנו מחויב לציית לו משום מצוות כיבוד אב ואם.

והביא שם בתורף דבריו את סוגיית הגמרא במסכת בבא מציעא (לב ע"א):

מנין שאם אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר... "אני ה" – כולכם חייבים בכבודי.

והקשה ב'שיטה מקובצת' (על אתר), הלא הדיון מחוסר הבנה, שהרי כשלא מחזיר אבדה אין בפעולה זו כבוד לאביו וא"כ אין כאן כלל את העשה של כיבוד אב ואם? ויישב, שהמדובר שאמר לו אל תחזיר אלא עסוק בכבודי.

חיזוק לדבר נמצא מפורש ברמב"ן במסכת יבמות (דף ו ע"א ד"ה מה להנך) וז"ל:

וא"ת והלא מכיוון שאמר לו אביו חמר אחר בהמתן הוי כבודו?... אין עיקר כבוד אלא מה שאמרו בקידושין איזהו כבוד מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו וכו' וכל דבר שיש לו הנאה בו, אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו הנאה של כלום אין זה כבוד שאמרה תורה, וכן מה שאמרו יכול אמר לו אביו להטמא וכו' להביא פירות קאמר אבל היטמא לחינם אין צריך לומר שלא ישמע לו!"

ה'בצל החכמה' רצה לפשוט את ספקו על פי דברי הרמב"ן – שכל ציווי של אביו שאין לאביו הנאה ממנו אינו בכלל מצוות כיבוד אב ואם. ומכיוון שאם יקיים הבן את ציווי אביו ויגיד לו את האמת בדבר מחלתו, בוודאי לא יהיה לאביו הנאה מהעניין, על כן פשיטא שאין עליו מצווה כלל לקיים מצוות אביו בזה. יעוי"ש שחקר באופנים נוספים והעלה לדינא שאסור לבן לומר לאביו.

נבקש לחדש ולהוכיח חשיבה אחרת בנידון זה:

ד. החיוב המחודש במצוות כיבוד אב ואם

בספר **חבצלת השרון** (לרב מרדכי קרליבך שליט"א; במדבר, עמוד א'נט) הביא קושיית האחרונים על הרמב"ם (ממרים ו, יא) שכתב שממזר חייב בכבוד אביו גם אם לא עשה תשובה – הרי במסכת בב"ק (צד ע"ב) נאמר שאם אביו גזל חפץ אשר הוא בזיון להשאירו בידו ועשה תשובה והיה בדעתו להחזירו, חייבים היורשים להחזירו מדין כיבוד אביו אם, ומכאן שאם לא היה בדעת אביו להשיב את גזילה אין בנו חייב בכבודו.¹

ויישב שם, כי חובת כיבוד אב נובעת משני דברים מחייבים, האחד: **דין חיוב ושעבוד לאביו**, והשני: **מצווה כלפי המקום לכבד את אביו**. ובאביו רשע ברור שמצד החיוב למקום אין כלל מצוות כיבוד שהרי הוא רשע, אך מאידך דין שעבוד וחובת כבוד לאביו שהביאו לעולם הזה – קיים! ובזה מיושבים דברי הרמב"ם. שבאמת גם באביו רשע קיימת חובת השעבוד לאביו, על כן כתב שבבנו ממזר עליו לכבד את אביו, אמנם שעבוד זה קיים רק בחיי אביו, ולאחר מות אביו פוקע השעבוד. ולכן במסכת בבא קמא שבה מדובר על השבת הגזילה לאחר מות האב – אין חובה לכבד אב רשע.

עלתה בידינו עתה סיבה מקורית לחיוב הבן בכבוד אביו שלא נובע רק ממצוות הכיבוד אלא גם מדין שעבוד לאביו שהביאו לעולם הזה. וכן מובא ב"חיי אדם" כלל סז ס"א – שהמצווה היא פירעון חוב שהבן חייב לאביו ומי שאינו מכבדם הרי הוא נידון כ"לווה רשע ולא ישלם". עיי"ש.

על פי הנ"ל מובן אפוא תירוצו של הרב אליקים הנ"ל בדבר אליפז. אמור מעתה, אע"פ שאליפז היה פטור מחובת מצוות כיבוד אב כלפי שמיא, עדיין נשאר לו לחפש סיבה שתפטור אותו משעבודו כלפי אביו בעניין.

אמנם תירוץ זה קשה, שהרי מכיוון שפוקעת המצווה ממילא צריך לפקוע גם השעבוד, שהוא תוצאה של המצווה! וביותר יש להקשות על פי פסקו של ה'בצל

1. ותירץ שם בשם הברכי יוסף, שכל החיוב לכבד את האב הרשע הוא רק מספק – שמא הרהר תשובה בלבו.

החכמה' המובא לעיל, שכן אם יש קיום לשעבוד לאחר פקיעת המצווה – גם כאשר אין לאביו הנאה ובטלה המצווה – יחויב בכבודו מדין השעבוד!

ה. מהות שעבוד הבן לאביו

אשר על כן יש להגדיר היטב את מהות השעבוד המחייב את הבן כלפי אביו. הנה הראני ידידי הטוב הרב הגאון ר' משה רוטלוי שליט"א (מבחירי הרמ"ם במדרשית נעם) את דברי התוספות-רי"ד (סוכה מהדורא תנינא דף מא ע"ב) אשר חידש חידוש עצום בדין "לכם" בארבעה מינים.

התוס' רי"ד הקשה שם מדוע הדס (או ערבה) גזול פסול, הרי הדס בודד אינו שווה פרוטה, ואם כן ובמקרה שכזה אין ב"ד נזקקין לתביעה הזו, ומכיוון שב"ד לא מחייבים להשיבו א"כ ההדס נשאר בבעלות הגזלן, ומדוע אינו נחשב כשלו לעניין "ולקחתם לכם... – משלכם"? ויישב שם:

דמ"מ אצל הבורא חשובה היא כגזילה, "כיוון שלא קנאה בכלום" ולא קרינא ביה "לכם".

נדייק מכלל לאו – הן, שדין "לכם" הידוע כתנאי בסיסי לצאת ידי חובת ארבעה מינים איננו תלוי כלל ועיקר בבעלות הממונית הרגילה, אלא העיקר שמין זה יהיה שייך לאדם לעניין המצווה ולא תהיה לבורא יתברך הסתייגות מהעניין! (ועדיין צריכה הגדרה זו סברא המתישבת על הלב).

באופן דומה נראה לחדש בנידון דידן. כשם ששייכות אדם לחפציו לעניין קיום המצוות אינה תלויה בהגדרה הקניינית, כך גם שעבוד הבן לאביו אינו תלוי בחלות מצוות כיבוד אב ואם מפני שהיא תלויה בשכל הישר וברצון ה', אבל חלים עליה כל הכללים של המצווה מפני שהיא נובעת ממנה. ולכן עובדת רשעותו של האב איננה מפריעה למהות השעבוד כלל ועיקר!

ולפי"ז מבואר היטב מדוע מחפש אליפז לקיים מצוות אביו – מאחר שהמצווה עדיין מחייבת אותו לחפש דרכים לקיימה, גם אם יש ציווי נגדי שסותר אותה – כל זאת מחמת השעבוד שקיים בכל מצב וכנ"ל.

אולם כאשר גדרי המצווה וטעמיה מחייבים שלא לקיים את ציווי האב, כבמקרה של פסקו של בעל 'בצל החכמה', חלים על דין זה כללי המצווה המובאים

בראשונים (רמב"ן) שהובאו לעיל שבמקרה שאין לאב הנאה כלל מהעניין אין כאן מצווה, ומשכך אין טעם לגלות לו את דבר מחלתו האנושה רח"ל!

ו. שידוך נגד רצון האב

והנה בספר **מנשים באוהל** (קובץ הלכות שיצא לעי"נ של הרבנית מרת לאה אוירבך ע"ה ובו הלכות מפי הרב יוסף שלום אלישיב זצוק"ל) (חלק יו"ד סעיף עג) נכתב:

כי על אף שמבואר ברמ"א סוף סי' רמ משו"ת מהרי"ק דאין חיוב לשמוע לאב ואם בענייני **שידוכים**, מ"מ במקום שהדבר מהווה **בזיון** להורים כגון להשתדך עם בת גוי הנשוי ליהודיה צריך לשמוע להורים. והוסיף הרב אלישיב כי כתב בספר 'משיב דבר' שזה בכלל האיסור של "מקלה אביו ואמו".

וכן מובא ג"כ בקובץ תשובות מהרב אלישיב חלק ג יורה דעה סימן קמ"ג בתשובה לשאלה האם לבת בגיל 20 מותר להינשא בניגוד לעמדת הוריה. וכתב שם דאם אין זה בזיון אזי אין צריך לשמוע לאב וכנ"ל בשם הרמ"א אולם אם זה בזיון אזי יש לשמוע.

והאחרונים העירו על פסק זה (יעוין בשו"ת ציץ־אליעזר טו ס' לד סק"ג וכן בשו"ת שבט־הלוי ח"ב סוף ס' קיא) שלכאורה מהרי"ק שהוא המקור לדברי הרמ"א עסק במקרה ובו יש בזיון לאב ואעפ"כ התיר להנשא מבלי לשמוע לו? מ"מ מכל האחרונים משמע שיש לאסור במקום פגם!

וברור דיש להבין זאת מהו מקורה של ההלכה הנ"ל וכי אב יכול להכריח בתו (בת 20) שלא להינשא ולו רק משום טענת פגם משפחה? אתמהא!

אלא, שלפי הנ"ל מוסבר ומיושב נפלא, שמכיוון שיש שעבוד כלפי האב כחלק ממצוות כיבוד אב ואם שעבוד זה כביכול מונע מהבת לשעבד עצמה תחת בעלה מאחר שיש כאן פגם משפחה לא פקע שעבודה לאביה חובתה כלפיהם מונעת ממנה להשתעבד תחת בעלה, אף שמהות העניין הוא פגם משפחה ולא איסור אישות כזה או אחר, מ"מ כשבשעבוד עסקינן צריכה אפוא לשמוע לאביה.

ז. תשובה ממידות רעות במשנת הרמב"ם

לאור האמור לעיל, נעיין בדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק א הלכה א):

כל המצוות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני הא-ל ברוך הוא.

ומוסיף הרמב"ם בהמשך (פרק ז הלכה ג):

אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה כגון זנות וגזל וכגניבה אל כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה.

והקשו האחרונים – מדוע לא כלל הרמב"ם גם את התשובה על המידות הרעות בפרק א' הלכה א'? ומדוע כתב זאת בהלכה נפרדת בפרק ז'?

ומצאתי בספר הנפלא "ונשובה" (להרב דוד גרוזמן שליט"א, פתח תקוה תשע"ג) אשר מיישב זאת ע"פ דיוק בדברי הרמב"ם.

המעייין יראה כי בכל הלכות תשובה לא כתב הרמב"ם את הביטוי "לחזור בתשובה" אלא רק לעניין חובת תיקון המידות הרעות, שם כתב: "מן הכל צריך לחזור בתשובה" בעוד שבכל הלכות תשובה לשונו היא "לשוב בתשובה" מדוע משנה הרמב"ם את לשונו?

ומבאר שם כי הלשון לחזור משמשת לשלושה פעלים האחד מהם לפעולת חיפוש, כנאמר ביבמות ע"ה ע"ב: "חזור על בניו מאין הם?". אולם, גם כהוראה לשינוי מצב כנאמר בסנהדרין קב ע"א: "חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן".

משכך, ניתן לומר כי לשוב בתשובה הוא מושג נכון לעובר על מצוות עשה ולא תעשה שעליו לשוב לדרכו אותה עזב לאנחות, אולם כשבמידות עסקינן – שם אין המדובר בדרך שעזב אותה האדם אלא בתכונה שאותה עליו לעצב ולנתב שהרי אין ממה לחדול ולוותר אלא יש לתקן!

מיושב אפוא שפיר מדוע נקט הרמב"ם בלשונו בכל הנוגע למידות רעות את הפועל "לחזור בתשובה" שהרי זוהי חובת השב – ל"חזור" לשכלל את אישיותו ולעצבה באופן מיטבי, וברור כי אין לדבר על "לשוב בתשובה"!

ומובן מדוע חילק הרמב"ם את שתי ההלכות, שהרי בפרק א' המדובר הוא ב"חזרה בתשובה" מעבירות של עשה ולא תעשה וזה עניין אחד. אולם, בפרק ז המדובר על החיוב לשוב ממידות רעות שזה כאמור עניין שונה ואחר, על כן חילק זאת הרמב"ם לשתי הלכות שונות!

מדברינו לעיל בהם הדגשנו כי חיוב הבן בכיבוד אב ואם נובע משעבוד וכלשונו של בעל ה"חיי אדם": "שהמצווה היא פירעון חוב שהבן חייב לאביו" בולטת אפוא העובדה כי נדבך זה איננו שייך לתחום מצוות העשה גרידא אלא שייך לתחום מידות טובות, שבו "הכרת הטוב" היא אבן יסוד.

לאור זאת יש להטעים ולהדגיש כי תהליך התשובה והשינוי בעבירות על מצוות עשה ולא תעשה הוא אחד, אולם בנידון של מידות טובות – התהליך הרבה יותר מורכב וחייב להיות עמוק מדויק וצולל אל נבכי הנפש, שם לא יספיקו חרטה ווידוי וקבלה לעתיד, שם אנו זקוקים לשינוי אווירה, להתעוררות ולהתחדשות פנימית שם אנו זקוקים לשינוי מהותי יותר!

ח. מסקנה

חובת הבן כלפי האב היא חלק אינטגרלי מתחום "מידות טובות", ומשום כך מלבד עצם קיום המצווה יש בה צד של **שעבוד** הכולל את כל ההשלכות אשר הזכרנו.

לכן כאשר אדם רוצה לעשות תשובה על מצווה זו, עליו לנהוג בה לא רק לפי חיובי מצווה רגילה שבין אדם לחברו, אלא תשובה זו היא היא דברי הרמב"ם בפרק ז אשר כפי שראינו יש בה תהליך אחר ושונה המחייב את הבן כלפי אביו.